

קיום התורה על ידי האבות קודם מתן תורה

מבוא

אם נעיין בקורותיהם של אבות האומה לאורכו של ספר בראשית נמצא שחיהם היו מלווים באירועים מעניינים ודרמטיים, אך לרוב לא נמצא תיאור של אורח חייהם היום-יומי. אמנם, בדברי חז"ל מצינו התייחסות מעין זו, שממנה ניתן ללמוד רבות על אורח החיים של האבות, ולדברים אלו ברצוננו להתייחס ולדון במאמר זה.

פעמים רבות בחז"ל ניתן למצוא אזכור לכך שאבותינו¹ (אברהם, יצחק ויעקב) למדו, שמרו וקיימו את התורה אע"פ שהם חיו שנים רבות לפני נתינתה.² אזכור עניין זה פעמים כה רבות על ידי חז"ל אומר דרשני, ונראה שהם רצו לתת תוקף רב לדבריהם ומשום כך מציינים זאת פעמים כה רבות. הדבר מעורר את התהייה ואת הדמיון כיצד באמת היה נראה אורח החיים של האבות. האם גם הם התאמצו לקום בכל בוקר לקרוא קריאת שמע בזמנה, האמנם גם הם הקפידו על הנחת תפילין בכל יום, שמירת שבת כהלכתה ועוד פעולות רבות שמלוות אותנו לאורך כל חיינו מדי יום ביומו. נראה שבשל אלפי השנים שעברו ובגלל השינויים הגדולים שחלו לאורך ההיסטוריה, קשה עד בלתי אפשרי לדמיין באופן מדויק כיצד נראו חיהם של האבות. אף על פי כן ברצוננו להעמיק ולייחד את המאמר לשאלה האם יש להבין כפשוטם את דברי חז"ל אלו ולקבל את הדברים כעובדה היסטורית, או שמא חז"ל ביקשו להעביר מסר חינוכי לדורות אך אין להבין זאת כעובדה היסטורית ממשית.

במידה והתשובה חיובית ונקבל עובדה זו כפשוטה, יתעוררו מספר שאלות: ראשית, כיצד הם ידעו מהי התורה – מה הם המעשים שמצווה לקיים ואלו אסורים? שנית, האם הם קיימו את המצוות מתוך חובה או שמא עשו זאת מבחירה ברצון חופשי לחלוטין? שלישית, האם הם קיימו את התורה מתוך קבלה עליהם ועל זרעם או כמעשה פרטי בלבד? רביעית, במידה והם קיבלו עליהם את

* בפתח המאמר אציין את תודתי לאבי הרב ד"ר יוסף פריאל על העזרה באיסוף המקורות.

1. "אין קורין אבות אלא לשלושה" (ברכות טז, ב). "פרט לשבטים" (רש"י שם).
2. ראה למשל במשנת קידושין (ד, ד) לגבי אברהם, בבראשית רבה בפרשה סה לגבי יצחק, ובפרשה עט לגבי יעקב. קיימים עוד אזכורים רבים לכך במקורות נוספים ואותם נביא בגוף המאמר עצמו.

קיום התורה לדורות, מדוע יש צורך במעמד מתן תורה? חמישית, כיצד האבות עשו מעשים שנראים לכאורה סותרים את התורה? במידה ונמצא שיש גישה אחרת הטוענת שאין להבין את מאמר חז"ל כפשוטו, נצטרך לברר אם כך מה הייתה עומק כוונתם של חז"ל. בתוך גישה זו נראה שתיתכן אפשרות שמבינה שמדובר על קיום ממשי, אך מסייגת את הדברים לקיום חלקים מסוימים מהתורה. לשיטה זו ננסה להבין אם כן על אלו חלקים מהתורה מדובר, מדוע קיימו דווקא חלקים אלו וכיצד האבות ידעו לקיימם. נברר שאלות אלו בעזרת עיון בגישות השונות של מפרשי התורה מאז ועד ימינו, החל ממפרשים על התורה, התלמוד והמדרשים, וכלה במפרשים בני זמננו שמציגים את הצעתם בשאלה זו.

א. האמנם קיימו האבות את התורה

הקדמה

פעמים רבות אנו מוצאים בחז"ל התייחסות לכך שאבותינו קיימו את התורה עוד לפני שניתנה.³ בפרק זה נראה את הגישות השונות ביחס למאמר חז"ל זה. נראה גישה שמקבלת מאמר זה כפשוטו, ולעומתה גישה שלא מקבלת אותו כפשוטו וטוענת שאינו אלא "דרש" בלבד.

המקורות לכך שהאבות קיימו את התורה

תחילה נביא את המקורות על קיום התורה של האבות.⁴ בתחילת פרשת וישלח, כאשר יעקב אבינו חוזר משהותו בת עשרים השנים אצל לבן הוא שולח שליחים אל עשו אחיו ושם בפיהם נאום קצר. במהלך הדברים אומר יעקב: "עם לבן גרתי

3. יש להעיר שבמאמר נעסוק בעניין קיום התורה והמצוות על ידי האבות בפועל ולא באזכורים הרבים הנוספים שמציינים חז"ל על כך שהאבות למדו תורה, כמופיע בבראשית רבה (צד, ג) וביומא (כח, ב): "אברהם אבינו זקן ויושב בישיבה היה". עוד יש לציין שבגמרא ביומא (כח, ב) חולק האמורא רב שימי על דעת רב וסובר שהאבות קיימו את שבע מצוות בני נח בלבד. אכן, כבר במדרשים עצמם מופיע פירוש אחר לפסוק זה ולביטויים "מצוותי, חוקותי ותורותי" (ראה פסיקתא זוטרותא (לקח טוב) לפרשת תולדות בראשית כו, ה). אמנם, כפי שנראה במאמר, רבים המדרשים בחז"ל המציגים את הדברים לאורו של המדרש המפרש שאכן קיימו האבות את התורה.

4. לצורך איסוף המקורות נעזרתי בעבודת הדוקטורט של ד"ר בועז שפיגל מאוניברסיטת בר אילן: "הדרוש ההלכתי במאות ה-17 וה-18: דרכיו, צורותיו ותכניו". תודתי נתונה לו על האישור לעיין בעבודתו.

ואחר עד עתה" (בראשית לב, ה). על המילים "עם לבן גרתי" מביא רש"י על אתר (כפירוש נוסף): "...דבר אחר: גרתי בגימטריא תריג, כלומר עם לבן הרשע גרתי, ותריג מצות שמרתי, ולא למדתי ממעשיו הרעים". לפי פירוש זה יעקב אבינו רוצה להדגיש ולומר לעשו שלא יחשוב שירד מצדקותו מפני שלמד ממעשיו הרעים של לבן, אלא המשיך לשמור על תרי"ג מצוות התורה. מקורו של רש"י לפירוש זה מצוי במדרש בראשית רבה (פרשה פב, יד), שם מסביר המדרש את פשר הפסוק "ותמנע הייתה פילגש לאליפז בן עשו" (בראשית לו, יב) - לשם מה נצרכה התורה להזכיר פרט כה שולי במשפחת עשו. כתשובה עונה המדרש כי מטרתה של תמנע בנישואיה הייתה להידבק במשפחת "יעקב אבינו הצדיק שקיים את כל התורה כולה".

המשנה במסכת קידושין (ד, יד) דורשת על הפסוק "ואברהם זקן וה' ברך את אברהם בכל" (בראשית כד, א) - "מצינו שעשה אברהם אבינו את כל התורה כולה עד שלא ניתנה שנאמר 'יעקב אשר שמע אברהם בקולי וישמור משמרתי מצותי חוקותי ותורת' (בראשית כו, ה). הנה מצינו שגם אברהם אבינו קיים את התורה טרם שניתנה. אזכור דומה מופיע גם בתוספתא המקבילה במסכת קידושין (ה, כא).⁵ יותר מכך מוסיפה הגמרא במסכת יומא (כח, ב), שאברהם אבינו קיים אפילו מצוות דרבנן: "אמר (רב) ואיתימא רב אשי קיים אברהם אבינו אפילו עירובי תבשילין שנאמר 'תורות' - אחת תורה שבכתב ואחת תורה שבעל פה". במאמרו בנושא מעיר מרדכי טרופר, שלא רק שמצינו שאברהם קיים את התורה, אלא שמעשיו הם מקור ראשון לכמה הלכות, וציין לדוגמא כמה מהם במאמרו.⁶

גם ליצחק אבינו ייחסו חז"ל את קיום התורה, והראו שהקפיד על פרטי הלכות שחיטה. במדרש בראשית רבה (פרשה סה, יג) נאמר: "אמרו על יצחק שהזהיר את עשו שישחוט יפה שכן אמרו שא נא כליך (בראשית כז, ג) - שחוז מאני זינך שלא תאכילני נבלות". כמו כן, בפרשה עט (סימן ה) שם נאמר לגבי יעקב: "אמרו על יעקב ויחן את פני העיר - נכנס עם דמדומי חמה וקבע תחומין לשבת מבעוד יום. הדא דאת אמרת ששמר יעקב אבינו את השבת קודם שנצטווה".

5. תוספתא כפשוטה (ליברמן) עמ' 986, שם הוא מציין שמשפט זה אינו חלק מהמשנה אלא הוספה מאוחרת מהמכילתין.

6. ראה מרדכי טרופר "קיים אברהם אבינו כל התורה כולה", כתב העת שמעתי 135.

(בראשית רבה צב, ד) לגבי יוסף עצמו "שהיה משמר את השבת אפילו במצרים". מקור נוסף שבו מתואר קיום התורה לפני שניתנה מופיע בסיפור לוט והמלאכים (בראשית פרק יט). כאשר המלאכים מגיעים לסדום ומתארחים בבית לוט, מתאר הכתוב שהוא מגיש להם לאכול מצות שאפה (שם יט, ג). ככל הנראה, הדבר הפתיע את רש"י. כיצד ייתכן שלוט שמסר נפשו על הכנסת אורחים, ולמד מאברהם אבינו מהי הכנסת אורחים מכובדת, מוציא לאורחיו מצות בלבד ולא מכבד אותם בלחם ועוגות. מפני כך מפרש רש"י (ד"ה ומצות אפה): "פסח היה".⁷ והנה דבר זה מרעיש ומעורר פליאה כאחד. אנו למדים שלא רק אברהם, יצחק ויעקב שמרו את התורה בעצמם, אלא שהם הנהיגו כך בביתם לכל הדורים עימם. הדבר מפליא ביותר, כיצד ייתכן שאברהם ובני ביתו, ולוט בתוכם, חגגו את פסח ושמרו על חובת אכילת המצות לפני יציאת מצרים שהיא הסיבה לאכילת המצות.

הבנת דברי חז"ל כפשוטם

הגישה הראשונה שנראה מבינה את הדברים כפשוטם. גישה זו טוענת שאכן חלק מאורח חייהם של האבות כלל קיום מצוות בפועל. אברהם הניח תפילין, יעקב שמר שבת, ולוט הקפיד על אכילת מצות בפסח. מייצג עיקרי לגישה זו הוא רש"י. לעיל ראינו את דבריו: "עם לבן גרתי – ותר"ג מצוות שמרתי". כמו כן, הזכרנו את דבריו לגבי אכילת מצות בפסח אצל לוט (וממילא ברור שגם על ידי אברהם). לעיל הזכרנו שגם בעלי התוספות במסכת חולין (צא, א) מציינים שהשבטים הקפידו על הלכות שחיטה ומכך נראה שאף הם מבינים את הדבר כך.⁸ מפרשים נוספים לתורה שכתבו כך הם פירוש "דעת זקנים" על התורה⁹ (לז, לה) שהסביר שהאבות אמנם קיימו את כל התורה כולה אבל עשו זאת מבחירה, ולכן כאשר רצו (הכוונה כאשר היה צורך בדבר) לא קיימו עניין מסוים. גם הרמב"ן (בראשית כו, ה) מבין לכאורה את המדרש כפשוטו, בשאלתו כיצד ייתכן שיעקב אבינו נשא שתי אחיות בחייהן (רחל ולאה), הרי התורה קבעה שהדבר אסור (ויקרא יח, יח). גם משובת הרמב"ן, שנראה בהרחבה בפרק הבא, משמע שהוא הבין את מדרש חז"ל כפשוטו.

7. מקור דבריו של רש"י במדרש האומר שיצחק נולד בפסח (ראש השנה, יא, א).
8. אמנם לגבי קביעת שיטה מסוימת לבעלי התוספות יש להעיר שקשה לקבוע שיטה אחידה לכל בעלי התוספות כיוון שבכל מסכת ומסכת מופיע תוספות שונה, כגון תוס' שאנץ או תוס' רבי אליעזר מטוך. כמו כן, פירוש התוספות בעצמם מורכב ממפרשים רבים ושונים כמו ר"י הזקן, רשב"א, ריצב"א ועוד. לכן אין לומר שזו היא שיטתם הבלעדית, אך לפחות מהמקור שצינינו למעלה נראה שהוא מקבל את הדברים כפשוטם.
9. פירוש "דעת זקנים" מיוחס לבעלי התוספות, וייתכן שהדבר קשור להערה דלעיל.

פרשנים נוספים לאורך הדורות נקטו כגישה זו, ונציין במיוחד את המהר"ל שדן בכך באריכות בספריו תפארת ישראל (פרקים יט-כ) וגור אריה, ועוד נדון בדבריו בהרחבה.

הבנת דברי חז"ל כדרש

בניגוד לגישה שהצגנו לעיל, יש מספר פרשנים שמבארים את דברי חז"ל שלא כפשוטם. אחד מגדולי הראשונים שכותב במפורש שאין להתייחס למדרש זה כפשוטו, הוא רבי אברהם בנו של הרמב"ם בפירושו לבראשית (לה, ד):

ולפי שהתאימו מעשי מצות אלה על ידי האבות ע"ה למצות התורה עם אמונתם באחדות הבורא והרחקתם את השיתוף והעבודה והיראה והאהבה שהן עיקרי האמונה בתורה ושורשיה, אמרו בהם כי הם קיימו כל התורה כולה. **לא ששמרו את השבת או אכלו מצה בפסח כמו שיעלה על הדעת.**

לדעת רבי אברהם, האבות קיימו מצוות שהן עיקרי האמונה ושורש כל המצוות ובכך "יצאו ידי חובת" קיום כל המצוות כולן (שהרי לא נצטוו עליהן) וזו כוונת חז"ל באומרם שהאבות קיימו את כל התורה. גם הרשב"ם בפירושו לבראשית (כו, ה) לא מקבל את הדברים כפשוטם. לדבריו, קיום המצוות של האבות כלל רק קיום של "המצוות הניכרות" – מצוות שאדם יכול להגיע אליהן מדעתו, ונוגעות בעיקר לענייני בן אדם לחברו: "חוקותי ותורותי לפי עיקר פשוטו כל המצוות הניכרות כגון גזל ועריות וחימוד ודינין והכנסת אורחים, כולם היו נוהגין קודם מתן תורה אלא שנתחדשו ונתפרשו לישראל וכרתו ברית לקיימן". באופן דומה פירש גם האבן עזרא בספרו "יסוד מורא" העוסק בכללי המצוות.¹⁰ לדעת האב"ע, אף אם נאמר שהאבות אכן קיימו את מצוות התורה, הם קיימו רק חלק מהמצוות. מצוות שאותן הוא מכנה בשם "עיקרים" או "פקודים"¹¹ ("כמו פיקדון אשר הוא נתון ביד אשר הופקד אתו"), שאינן תלויות במקום או בזמן אלא יש בהן היגיון טבעי המתיישב על לב האדם. לדבריו, "מצוות אלה היו ידועות בשיקול הדעת

10. בספרו "יסוד מורא" בתחילת השער החמישי – מאמר שכתב בענייני מצוות התורה. מצאתיו בספר "ספר מצוות ערוך" שמלקט כמה מדברי רבותינו הראשונים על עניינים כמניין וטעמי המצוות. הוצאת "מפעל תריג מצוות", תשנ"ט, ירושלים.

11. טוביה אריאל מציע שהגדרה זו של הראב"ע מתכתבת עם הגדרת "מצוות שכליות" אותה מזכירים מספר ראשונים. למשל, בשמונה פרקים לרמב"ם (הקדמה לפרקי אבות) בפרק ו.

לפני תת התורה ביד משה" וכך ידעו האבות לקיימן.¹² להבנתו, האבות קיימו מדעתם עוד לפני מתן תורה מצוות שבהן יש פן מוסרי, משום שאלו דברים המסורים ללב וטבועים באופיים של כל בני האדם, והאבות שהיו אנשים ישרים ומוסריים הקפידו לקיים מצוות אלה.

הדברים מתכתבים עם דברי הנצי"ב בהקדמתו לספר בראשית. הנצי"ב, הן בפירושו לתורה (הרחב דבר כו, ה) והן בפירושו לתלמוד (מרומי שדה קידושין פב, א), כותב שאין לקבל את דברי חז"ל כפשוטם. לקמן נראה את הסברו לדרשה זו, אך נציין כי בהקדמתו לספר בראשית הוא מסביר את דברי חז"ל (בראשית רבה ו, ט) שספר בראשית מכונה "ספר הישר" על שם האבות שהיו "ישרים". לדבריו, הכינוי "ישרים" מלמד כי האבות היו אנשים בדרגה מוסרית גבוהה ביותר. כך נוכל להתבסס על דבריו ולהסביר שהאבות קיימו מצוות בעלות פן מוסרי משמעותי שמסורות ללב עד שאדם בעל מוסריות גבוהה מאוד כאבות יכול להגיע אליהן מליבו.

בספר "איי הים"¹³ מציע הצעה אחרת למדרש, ומגדיר שהאבות קיימו רק מצוות שהמציאות אפשרה את מציאותן. דבריו מוסבים על התוספות (ד"ה יכול אפילו) בגמרא במסכת תענית (ד, א) בה נאמר "שלושה שאלו שלא כהוגן לשניים השיבו כהוגן". התוספות שואלים מדוע לגבי אליעזר עבד אברהם לא טענה הגמרא ששאל "שלא כהוגן" כאשר התפלל לקב"ה כשחיפש כלה ליצחק, "הקרה נא לפני" (בראשית כד, יב), שהרי היא הייתה יכולה להיות ממזרת או שפחה. כתירוץ לשאלה כתבו התוספות שבימי אליעזר עדיין לא ניתנה תורה ולכן לא היה שייך לחשוש לממזרת. איי הים לומד מדבריהם שהאבות עשו רק מצוות "שהמציאות אפשרה את מציאותן" – כגון מצוות צדקה, הכנסת אורחים וכדו' – ולא מצוות שלא היו שייכות בתקופתם, וממזרת באה מביאת איסור ולא היו אז נשים אסורות. נראה שהסבר זה לא יפרש את דברי חז"ל כפשוטם, שהרי הם נקטו כדוגמה את עירוב תבשילין, ולפי הסבר זה קשה מה שייך קיום יום-טוב במציאות שבה חיו האבות, הרי טרם הייתה יציאת מצרים ומתן תורה שמחמתם נצטוונו בשלושת הרגלים. לכן נראה שגישה זו לא תפרש את המאמר כפשוטו.

12. במאמר הוא מציין דוגמאות למצוות אלה. הוא מזכיר את "עשרת הדיברות" (חוץ משבת), ואת רוב איסורי העריות כמו משכב זכור והרבעת מין בשאינו מינו.
13. "איי הים" על מסכת תענית (ד, א). ספר על אגדות הש"ס שחיבר רבי יהודה ליב עדל שחי במאות האחרונות באירופה.

"כל העוסק בתורת חטאת כאילו הקריב חטאת"

בגמרא במסכת קידושין (פב, א) מובאת דרשת חז"ל על הפסוק "מצוותי חוקותי ותורותי": "מכאן שקיים אברהם אבינו את כל התורה כולה". רבינו יוסף חיים מבגדד, הבן איש חי, בספרו "בן יהודע" על אגדות הש"ס, פירש את הדברים בדרך מקורית. בפתח דבריו הוא שואל כפי ששאלנו - כיצד ניתן לומר שאברהם קיים את התורה מבלי שנצטווה. עוד שאל, הרי אדם אחד לא יכול לקיים לבדו את כל התורה. כהסבר הוא מבאר שאכן אין הדבר כפשוטו, ואברהם אבינו לא קיים את מצוות התורה, אלא רק למד תורה. חז"ל לימדונו יסוד האומר: "ונשלמה פרים שפתינו - כל העוסק בפרשת חטאת כאילו הקריב חטאת" (מנחות קי, א), ולפי שאברהם אבינו למד תורה (כמצוין במדרש בראשית רבה צה, ג)¹⁴ נחשב לו כאילו קיים את כל התורה כולה. בכיוון דומה לכך הלך גם הנצי"ב מוולוז'ין בספרו מרומי שדה על הש"ס, וגם הוא כותב שכוונת המשנה שאברהם עסק בפלפולה של תורה, אך אין כוונתה לקיום בפועל של כל התורה.¹⁵

אולם, יש להעיר, שאף אם מפרשים אלו פתרו שאלה מסוימת שהתעוררה, עדיין הדברים עצמם מתמיהים, שהרי כמו שאברהם אבינו לא היה יכול לקיים את התורה בטרם נצטווה, כי לא היה יודע מה לקיים, כך גם לא היה יכול ללמוד תורה לפני שניתנה, ולא מובן כיצד תירץ הבן איש חי את שאלתו. ייתכן שאפשר להסביר בדוחק שהם יסבירו שמכיוון שהתורה היא חכמה, היה אברהם אבינו יכול להשיגה מדעתו. אך קיום מצוות בפועל, ללא ציווי, זה דבר שבלתי אפשרי לעשותו ולכן הוא מסביר כך.

גם הרד"צ הופמן (בראשית כו, ה) טען שאין לקבל את המדרש כפשוטו, וכתב: "ברם אין לראות בהנחה זו אלא דרש בלבד, דלפי פשוטו של מקרא אין זה מסתבר שה' ידבר כאן במצוות וחוקים טרם ציווה אותם". לכן הוא מפרש את הפסוק באופן אחר:

מוטב אפוא לפרש כך: משמרתני - זוהי עבודת ה' ויראתו. מצותי - אלו הן ציוויי יתברך המופנות במיוחד אל אברהם אבינו, כגון זה ללכת מארצו, וזה להעלות את בנו קורבן לה'. חקותי - הם מה שקבע ה' יתברך בשביל הטבע כולו ובשביל

14. לשון המדרש שם: "ובן כמה שנים הכיר אברהם את בוראו... והיה משמר דקדוקי תורה והיה מלמד את בניו, שנאמר (בראשית יח, יט) "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט".

15. הנצי"ב הלך בדרכו זו גם בפירושו לתורה - "הרחב דבר" על בראשית (כו, ה): "ואין פירוש "שעשה" - שקיים כל התורה, דאי אפשר לומר כן... אלא יבואר בחז"ל דמשמעות עשיה הוא שממציאם על פי עיונו, והיינו תלמוד תורה".

האנושות כולה כחוק, והרי זה מה שנאמר למעלה (בראשית יח, יט) "דרך ה' לעשות צדקה ומשפט". ותורתו – אלה הן אותן תורות אשר גלה יתברך במיוחד ליראיו, וכאן אין הכוונה אלא אל הנאמר לנח (שם ט, א) ואל הנאמר לאברהם עצמו בקשר לברית המילה (שם יז, א).

גישת החסידות – האבות קיימו את התורה ב"רוחניות"

בסיום פרק זה נציין כי בקרב הוגי החסידות מצינו פירוש שונה למאמר זה. בספר "הדת הפנימית" שכתב ד"ר רון מרגולין, הוא מציין שגדולי החסידות והקבלה פירשו שהאבות אכן קיימו את כל המצוות אך קיום זה היה ב"רוחניות" בלבד.¹⁶ כדוגמה נציין את דברי הרבי מלובביץ' המובאים בספר ליקוטי שיחות.¹⁷ הרבי מקבל לכאורה את דברי חז"ל כפשוטם, אך מבאר "שהמצוות של האבות (ובכלל קודם מתן תורה) **היו רק ברוחניות**". ובהמשך הוא מפרט מעט את דבריו: "דנוסף לזה שכמה וכמה מצוות קיימו רק ברוחניות [כמו תפילין שנזכר בהם יציאת מצרים ואז עדיין לא היה גלות מצרים] הנה גם בהמצוות שקיימו בגשמיות הייתה המשכת הקדושה רק ברוחניות ולא בדבר הגשמי שקיימו בו המצווה". מבלי להבין מה המשמעות של "קיום מצוות ברוחניות", אנו רואים שהרבי נוקט שלא ניתן להבין שהאבות קיימו את כל המצוות בפועל – שהרי יציאת מצרים עדיין לא הייתה, ולכן הוא מכנה את קיום המצוות שלהם "קיום ברוחניות". אמנם הוא מציין כי היו מצוות שקיימו ב"גשמיות" – כלומר בפועל, ואפשר להסביר שאלו המצוות שהצטוו עליהן או מצוות שהיו שייכות בזמנם כמצוות שבן אדם לחבירו, כפי שכתבנו. גדולי חסידות נוספים שמציגים רעיון זה בסגנון דומה הם רבי לוי יצחק מברדיצ'ב¹⁸ והגאון החב"די רבי מנחם מנדל מויטבסק.¹⁹

בפרק זה הצגנו את דברי כמה מהמפרשים שהסבירו את דברי חז"ל שלא כפשוטם. בפרק הבא נעסוק בהרחבה בגישה שמבינה את הדברים כפשוטם, הגישה המרכזית יותר, ובעיקר בשאלה העיקרית שגישה זו מעוררת – כיצד

16. ראה ד"ר רון מרגולין, "הדת הפנימית: הפנומולוגיה של חיי הדת", הוצאת אונ' בר אילן ומכון הרטמן, עמ' 129-134.

17. ליקוטי שיחות כרך ה – מעובד בתרגום חופשי (ספר שלישי – כרך ראשון, בראשית), הרבי מלובביץ' עמ' 80-87, 144-150.

18. קדושת לוי, חלק ב, קדושה ראשונה עמ' שלה.

19. פרי הארץ, הוצאת מסורה, תשס"ז. עמ' קפו (במכתבים הנספחים בסוף הספר, מכתב מר"ח אייר תקמ"ז).

האבות ידעו לקיים את התורה. נראה את ההסברים שהציגו הפרשנים וכיצד הם יישבו את הדברים.

ב. בירור הגישה שמבינה את דברי חז"ל כפשוטם

הקדמה

כפי שראינו, ראשונים ומפרשים רבים הבינו את דברי המדרש כפשוטו, ולדעתם אורח חייהם של האבות אכן כלל קיום מצוות בפועל באופן מלא (או חלקי). לפי זה ננסה אם כן לדמיין את אברהם אבינו עם תפילין בראשו ובזרועו ואת שרה אימנו בכיסוי ראש מפרישה חלה ומדליקה נרות שבת. כפי שהזכרנו במבוא למאמרנו, גישה זו תצטרך להתמודד עם מספר שאלות שננסה לברר בפרק זה. ראשית, מניין ידעו האבות מהן המצוות שיש לקיים. שנית, בתורה מופיעים מספר מקרים שבהם נראה שהאבות עשו מעשים שסותרים את ציווי התורה. שלישית, כפי שראינו, ההנחה שהאבות קיימו את התורה מתחילה כבר מאברהם אבינו וממשיכה ליצחק, יעקב ואף לשבטים. לפי זה נראה שקיום המצוות עבר במסורת מאב לבנו. אמנם, אם קיום המצוות עבר במסורת קשה להבין מה הצורך במתן תורה בהר סיני, הרי עם ישראל העביר מדור לדור את קיום המצוות.

כיצד ייתכן שהאבות ידעו לקיים את התורה

בפרק משנה זה ננסה להשיב על השאלה כיצד האבות ידעו לקיים את התורה. כיוון אפשרי להסבר הוא שהתורה ניתנה להם ממקור חיצוני, כלומר שהיא נאמרה להם במפורש על ידי הקב"ה, אך לא כציווי.²⁰ כיוון נוסף, שבו נרחיב יותר, מסביר שהאבות ידעו לקיים את התורה על ידי השגה עצמית לחלוטין והסבר זה מתחלק לשניים. גישה אחת היא שהאבות ידעו לקיים את התורה מדעתם ממש, ונכנה אותה בעקבות מאמרו של מרדכי טרופר שהוזכר לעיל "גישת הפשט", וכך הוא מציג את הדברים: "נקודת המוצא של גישה זו היא שאברהם אבינו הגיע לשלימות נפשית דתית ומוסרית כזאת עד שרובם ככולם של מעשיו ותגובותיו היו מכוונים ומתאימים למצוות התורה, ואפילו לדברי חז"ל". גישה שנייה מבינה שהאבות השיגו את התורה בעצמם מתוך פנימיותם. גישה זו אינה תולה זאת בדרגה מוסרית גבוהה, אלא במעלה רוחנית גבוהה. בגישה זו מוצע מעין הסבר "ניסי" לחידת קיום התורה של האבות. לסיום נחדד כי גישה זו, בשונה מהכיוון

20. ראוי לציין כי לחלק מהאבות היו מצוות מסוימות שהצטוו עליהן ישירות מפי הקב"ה. אברהם הצטווה על המילה (יז, יב). ובפרשתנו יעקב אבינו מצטווה שלא לאכול את גיד הנשה (לב, לב).

הראשון אותו הצענו, לא מסבירה שלאבות הייתה דרגה גבוהה ועל כן זכו לרוח הקודש שאמרה להם את התורה, אלא מסבירה שהאבות ידעו את התורה מפנימיותם ממש.

טרם נעמיק בכל אחת מהגישות, ברצוננו לטעון ששתי הדעות שהצגנו בהקדמה מופיעות במדרש, ושכל אחד מהתנאים מייצג אחד מהכיוונים שהצענו. בבראשית רבה (פרשה סא) אמר רבי שמעון בר יוחאי: "אב לא למדו, ורב לא היה לו, ומהיכן למד את התורה, אלא זמן לו הקדוש ברוך הוא שתי כליותיו כמין שני רבנים, והיו נובעות ומלמדות אותו תורה וחכמה, הדא הוא דכתיב (תהלים טז, ז): אברך את ה' אשר יעצני אף לילות יסרוני כליותי". לעומתו, בפרשייה אחרת (פרשת ויגש, צה) כותב המדרש: "רבי לוי אמר מעצמו למד את התורה, שנאמר: מדרכיו ישבע סוג לב ומעליו איש טוב (משלי יד, יד)".²¹

אכן, נראה שבעקבות המדרש התלבטו גם מפרשי התלמוד והמדרש בשאלה זו אם האבות קיבלו את התורה ממקור חיצוני או מפנימיותם. הדברים מובאים לידי ביטוי בהרחבה בדברי החיד"א שהוזכר בפרק הראשון של המאמר. החיד"א בספרו "פתח עיניים" על אגדות הש"ס (קידושין פב, א) הביא את קושיית ר"י הזקן מה מוסיף רב (האמורא) על דברי המשנה. ר"י הזקן תירץ שהחלק שאומר "מצינו שקיים אברהם אבינו את התורה כולה" כלל אינו משנה אלא ברייתא שנוספה באופן מאוחר. אמנם, החיד"א מביא גם הסבר נוסף לדברים בשם "קורבן העדה"²² שהסביר שבעוד מהמשנה משמע שעשה אברהם את התורה מדעתו, רב מוסיף ואומר "קיים" כדי ללמד שנצטווה על כך. אך החיד"א משיג על דבריו שיש גורסים גם במשנתנו "קיים" אז לא ניתן לטעון להבדל בין השיטות לפי לשון זו.²³ ועוד כתב, שלא נהיר כיצד אפשר לדייק שמהמשנה משמע שעשה מדעתו ומדברי רב לדייק שעשה לפי שנצטווה, ולכן אומר החיד"א שדעתו היא "דלא אמרה אדם מעולם שאברהם אבינו ע"ה נצטווה על תרי"ג מצות, רק הפשוט הוא שהיו שתי כליותיו נובעות חכמה וידע התורה ונפשו אוותה ויעש ורצה לקיים אף שלא נצטווה כמי שאינו מצווה ועושה. ובב"ר אמרו שהיו מודיעים לו מן השמים כל

21. באופן דומה מובא גם במדרש תנחומא סוף פרשת ויגש.

22. דבריו של קורבן העדה לא מופיעים בירושלמי על הדף, אלא בילקוט התוספות למסכת קידושין בפירושו מורחב של קורבן העדה בקונטרס מיוחד שנקרא "שיירי קורבן" על משנה זו (ד"ה מצינו).

23. עיין בתוספתא כפשוטה (ליברמן) שאליה הפנינו לעיל, שם בעמ' 986 בהערה 90-91 שכותב בשם הרב ר"מ מרגליות שאין הבדל בין הלשונות קיים, שמר עשה.

ההלכות (ובמ"א כתבנו בעניותנו בזה). ומה שדקדק הרב הנז' מדברי רש"י דיומא ליכא למשמע מינה".

אם כן, יש מחלוקת מהי משמעות העובדה שכליותיו של אברהם אבינו נעשו כשתי רבנים, האם הכוונה למשל של גילוי ממקור חיצוני כגון "רוח הקודש" או שמא הכוונה למשל שמשמעותו למקום פנימי באדם ושהאבות השיגו את התורה מפנימיותם, כפי שטוען החיד"א. נתבונן כעת בדעה שהאבות קיבלו את התורה ממקור חיצוני.

האבות קיבלו את התורה ממקור חיצוני – היא נאמרה להם ב"רוח הקודש"

כיוון ראשון להסבר חידת ידיעת האבות את התורה ראינו בדעת רבי שמעון במדרש שמסביר שזימן הקב"ה לאברהם את שתי כליותיו כשני רבנים. כלומר, הוא מסביר שהוא קיבל אותה ממקור חיצוני אך נוקט בביטוי עמום האומר "שתי כליותיו כשני רבנים". אכן, היו מן המפרשים שהבינו את הדברים בדרך משל, והסבירו שהאבות ידעו את התורה ברוח הקודש. ייצוג להסבר זה מצינו בפירוש דעת זקנים על התורה (בראשית לז, לה) שכותב: "ויש לומר... שלא נצטוו על התורה, אע"פ שידעוה ברוח הקודש". כך כתב גם הרמב"ן (כו, ה) וכן המהר"ל בתחילת פרק יט בספרו תפארת ישראל. מפרשים אלו הסבירו כך כדי לפתור את השאלה שבה נעסוק בהמשך הפרק והיא כיצד הם עשו מעשים שנוגדים כביכול את ציווי התורה. על פי הסבר זה מובן גם כיצד היו יכולים האבות לקיים מצוות דרבנן, כפי שציינו חז"ל לגבי אברהם, משום שהיא נאמרו להם על ידי רוח הקודש. גם החיד"א בספר "פתח עיניים" על אגדות הש"ס (קידושין פב, א) מסביר שכוונת המדרש היא ש"הודיעוהו (לאברהם) מן השמיים כל ההלכות". אמנם במדרש לא מוזכר שהתורה נאמרה לאבות ברוח הקודש אלא "זימן לו הקב"ה כליותיו כשני רבנים", הדבר דורש ביאור ובהמשך ננסה להציע הסבר לכך. אמנם, אפשר גם להסביר שאין הכוונה שקיבלו את התורה ברוח הקודש אלא שפשוט נעשה להם נס שבעזרתו היו יודעים את התורה, אך גם הסבר זה תולה את הדברים בעניין חיצוני ולא בפנימיות האבות.

האבות השיגו את התורה מפנימיותם על ידי מעלתם הרוחנית או המוסרית הגבוהה

כפי שראינו, במדרש מובא ש"נעשו לו כליותיו של אברהם אבינו כשני רבנים", והסברנו שאפשר להבין ביטוי זה כמשל לכך שלאבות הייתה דרגה רוחנית גבוהה וכך היו יודעים את התורה. ר' חיים מוולוז'ין בספרו נפש החיים (שער א פרק כא) מסביר מה הייתה דרגתם הרוחנית הגבוהה של האבות. לדידו, עבודת ה' של

"האדם הישר" (והאבות נקראו ישרים) נעשית למען תיקון וטהרת העולמות הקדושים בלבד. לאור זאת הוא מבאר שהאבות ידעו את ההשפעה הרוחנית של המצוות, ולחלופין את ההרס והפגם שנוצר מחמת העבירות, ולכן הם קיימו את התורה. בדבריו מבואר מדוע האבות בחרו לקיים את המצוות אף על פי שלא נצטוו, אך הוא לא מסביר **כיצד** הם ידעו מהן המצוות, אך בין גדולי החסידות היו שהסבירו שדרגתם הרוחנית הגבוהה אכן הובילה אותם ממש לידיעת המצוות. בפרק הראשון ראינו שהיו מגדולי החסידות שפירשו שהאבות כלל לא קיימו את התורה בפועל אלא רק ב"רוחניות". אולם היו רבים אחרים שהבינו את מאמר חז"ל כפשוטו, שהאבות אכן קיימו את התורה בפועל, והם תלו את ידיעתם בדרגתם הרוחנית הגבוהה של האבות שאפשרה להם להבין את הדברים בשורשם, מתוך תשוקתם החזקה אל המצוות. כך כתב ר' צדוק מלובלין בספרו פרי צדיק על ספר שמות (פרשת יתרו אות ו): "רק המכוון על דרך שמצינו דהאבות קיימו כל התורה עד שלא ניתנה ואיתא באברהם אבינו ע"ה שזימן לו ה' יתברך שתי כליותיו כמין שני רבנים והיו נובעות ומלמדות אותו תורה וחכמה **והוא שעל ידי רוב התשוקה והחשק שהיה להם לעשות רצון ה' יתברך היו משיגים התורה**". בכיוון דומה לכך, הקושר את ידיעת האבות לחשקם לנועם ה', כתב הרב חרל"פ במסגרת דיונו בכלל החז"ל שקובע שלמצוות התורה יש "נעם" שיכול לפעמים אפילו להיות בעל השלכה הלכתית.²⁴ במכתבו לר' חיים הירשנזון²⁵ מציע הרב חרל"פ שתי אפשרויות להבנת עקרון זה. הראשונה, המצוות מהוות נעם ושלוש מצד עצמן. השנייה, הנועם נובע מציווי של הקב"ה. במכתבו, נדמה שהרב חרל"פ מבין כאפשרות הראשונה: "...אלא על כרחך שהם נעימים ומתוקים **בטבעם**, רק שאנו לא ידענו". הצורך במתן תורה נובע אפוא מחוסר יכולתנו להבין את נעימותן של המצוות בעצמנו. הבנה זו מסבירה כיצד האבות ידעו לקיים את התורה: "ומפני זה אין פלא מה שהאבות ידעו לקיים התורה עד שלא ניתנה, כיוון שדרכי ודיני התורה הם מצד עצמן נעימים ומתוקים עד למאוד". ממשיך הרב חרל"פ לבאר את ההבדל בין דרגתנו לדרגת האבות: "רק אנו לא יכולנו להשיגם, לא כן האבות, נפשם ונשמת השתוקקו לנועם ה', חשקו לנעימות התורה, לאור התורה ומצוותיה והשיגו את כל התורה אם כי שניתנה". לפי דבריו, כיוון

24. ראה סוכה לב, א.

25. מובא בספר "מלכי בקודש" חלק ד עמ' 162. ספר זה כולל התכתבויות של ר' חיים הירשנזון בעניינים תורניים עם הרבה מגדולי ישראל לאורך השנים (חלק ד כולל את מכתבי תרע"ט-תרפ"ב). ר' חיים הדפיס אותו בהוצאה עצמית בסנט לואיס שבארה"ב בשנת 1922.

שהמצוות הן "נעימות"²⁶ בטבען, אז מי שישתוקק לחוש ולהרגיש נעם זה יוכל להשיג ולהבין את המצוות מדעתו, וכך ידעו האבות לקיים את המצוות.

ג. כיצד האבות עשו מעשים שסותרים את ציווי התורה

בחלק זה של הפרק נתמודד עם הקושי הגדול שהעלו רבים מהמפרשים לאור הקביעה שהאבות קיימו את כל התורה – כיצד יתכן שהם עשו מעשים שנחשבים בתורה לעבירות.

מן המפורסמות היא שאלתו של הרמב"ן (בראשית כו, ה), כיצד ייתכן שיעקב אבינו נשא שתי אחיות בחייהן, דבר שנחשב בתורה לאיסור חמור מאוד עד שנאסר בכרת (ויקרא יח, יח – "אשה אל אחותה לא תקח לצרור ערוותה עליה בחייה").²⁷ לשאלה זו מתייחס גם המהר"ל, הן בספרו תפארת ישראל (פרקים יט-כ) והן בספרו גור אריה, שם הוא דן בנושא בעקבות דברי רש"י על הכתוב בפסוק "שואל בן הכנענית" (בראשית מו, י) – "בן דינה שנבעלה לכנעני... ולא הייתה דינה רוצה לצאת (מביתו) עד שנשבע לה שמעון שישאנה".²⁸ על דברים אלו שואל המהר"ל כיצד ייתכן ששמעון נשא את אחותו, שהייתה אחותו גם מאביו וגם מאמו.²⁹ כמו כן מקשים המפרשים כיצד נשא עמרם את יוכבד דודתו (שמות ו, כ), וכיצד יעקב הקים מצבה (כח, יח) דבר שאסור מהתורה (ויקרא כו, א).

26. אפשר להסביר שכוונת הגדרה זו של המצוות כ"נעימות" היא שהן תואמות לאופיו של האדם מהצד האנושי והמוסרי שבו, והיינו יכולים לשייך את דבריו לחלק הבא של הפרק. אך נראה שהרב חרל"פ טוען שהנועם קיים בכל המצוות כולן, גם מצוות שבן אדם למקום.

27. נציין כי הרב אלחנן סמט, בספרו עיונים בפרשיות השבוע סדרה ב בעמ' 88, מציין במאמרו "אשה אל אחותה לא תיקח" (פרשת אחרי מות-קדושים) כי בשאלה זו נתקשו אף פרשנים "פשטנים" כראב"ע (על הפסוק בתורה האוסר זאת, ויקרא יח, יח) שלא קיבלו את דרשת חז"ל כפשוטה, ובכל זאת הוקשה הדבר בעיניהם משום שאיסור נשיאת שתי אחיות הוא עניין שעומד בפני עצמו ונחשב לתועבה אף בעולם העתיק. הרוצה להעמיק בנושא זה של נשיאת שתי אחיות יעיין שם במאמר הכולל העמקה היסטורית, פרשנית ודתית בעניין זה.

28. מקורו של המדרש שמביא רש"י בבראשית רבה פרשה (פ, יא).

29. בשאלה זו עסקו הפרשנים גם באופן כללי לגבי נשותיהן של שאר השבטים. משום שלכאורה משפחת אברהם לדורותיה נמנעה מלהינשא לבנות כנען וממילא נשאלת השאלה מניין היו לבני יעקב נשים להינשא להן. אחת מהתשובות שניתנו לשאלה זו מסבירה שיחד עם כל אחד מהשבטים נולדה תאומה והאחים נשאו אותן לנשים (רש"י לה, יז). מקורו של רש"י במחלוקת תנאים בבראשית רבה (פט, יד): "וכל בנותיו: ר' יהודה

הסבר ראשון: האבות קיימו את המצוות מתוך בחירה

בפירוש "דעת זקנים" על התורה (לז, לה) כותב שהאבות אמנם קיימו את כל התורה, אבל עשו זאת מבחירה, וממילא לא קיימו אותה כשהתעורר צורך מסוים. וכך לשונו: "ויש לומר כי מאחר שלא נצטוו על התורה, אע"פ שידעו ברוח הקודש, מה שרוצים היו מקיימין ומה שהיו רוצין היו מניחין".³⁰ המהר"ל מעמיק בדרך דומה (תפארת ישראל פרק כ).³¹ הוא מסביר שהאבות קיימו את כל התורה בבחינת "אינו מצווה ועושה". כלומר, לכל אחד מהם הייתה מצווה או כמה מצוות שאליהן הוא היה "מוכן" יותר, שהיו מתאימות לו יותר, ואותן היה עושה, ולא כל האבות קיימו את כל התורה. המהר"ל מבסס את טענתו על כך שדווקא על אברהם נאמר שקיים את כל התורה כולה, בעוד שעל שאר האבות לא נאמר שקיימו את כל התורה (הביטוי לגבי האבות כולם נאמר רק על ידי פרשנים מאוחרים). הוא מסביר שאברהם היה האדם "השלם ביותר", ובשל כך הייתה לו הכנה נפשית מיוחדת אל כל התורה, ואילו לשאר האבות הייתה הכנה למצוות מסוימות.

לפי זה מסביר המהר"ל כיצד כאשר היה צורך מסוים האבות בחרו שלא לקיים מצוות או איסורים מסוימים, וכך היה יכול יעקב לשאת שתי אחיות, מפני שברוח הקודש הבין שהדבר נדרש לצורך בניית עם ישראל. לפי יסוד זה, של הצורך לבניית עם ישראל, מובן גם כיצד היו יכולים השבטים להינשא לאחיותיהן.³² כיוון דומה מצוי בספר "נפש החיים" שהוזכר לעיל (שער א, כא) שמסביר כי יעקב אבינו

אומר תאומות נולדו עם השבטים ונשאום ר' נחמיה אומר כנעניות היו אלא מהו וכל בנותיו כלותיו כי דרך אדם לקרא לכלתו בתו". אמנם יש לציין מדרש זה מעורר אף הוא תמיהה גדולה, משום שלא ברור כיצד ייתכן שהן כלל לא מוזכרות בתורה כחלק ממשפחת יעקב. ואף ברשימת שבעים יורדי מצרים, נמנו במפורש חלק מנכדותיו של יעקב, ומדוע לא יימנו בנותיו.

30. בדומה לכך ביאר את הדברים גם הרבי מלובביץ', הרב מנחם מנדל שניאורסון, בספרו "ליקוטי שיחות" לפרשת ויצא.

31. גם הרמב"ן (כו, ה) שמציע כיוון אחר ונרחיב בדבריו להלן, כותב גם כן כלל זה: "והנראה אליי מדעת רבותינו שלמד אברהם אבינו התורה כלה ברוח הקדש ועסק בה ובטעמי מצותיה וסודותיה ושמר אותה כולה כמי שאינו מצווה ועושה".

32. המהר"ל מרחיב יותר ומחלק בין מצוות "עשה" שבעזרתן קונים "קניין המעלה והשלמות" לבין מצוות "לא תעשה" שלהן אין מעלה זו, אלא הן רק מונעות מהאדם להתדרדר. בדרך זו הוא מסביר מדוע היו מצוות "לא תעשה" מסוימות שכאשר היה צורך היו האבות מניחין ולא מקיימים אותן, שהרי הם גם ככה לא היו מצווים עליהן, ומצוות אלו אין עניינן הגעה אל השלמות.

היה יכול לשאת שתי אחיות מפני שהדבר היה נצרך כמעין "הוראת שעה", ובלשונו: "לכן, כשהשיג יעקב אבינו בשורש נשמתו יגרום תיקונים גדולים בכוחות ועולמות העליונים אם ישא השתי אחיות אלו רחל ולאה, והמה יבנו שתיהן את בית ישראל, יגע כמה יגיעות ועבודות להשיגם שינשאו לו". כמו שכתוב במגילת רות (ד, יא): "כרחל וכלאה אשר בנו שתיהן את בית ישראל".

הסבר שני: האבות קיימו את המצוות בארץ ישראל בלבד

הסבר אחר כותב הרמב"ן בפירושו לספר בראשית (כו, ה ד"ה וישמור). לדבריו, האבות הקפידו על קיום התורה, אך עשו זאת בארץ ישראל בלבד.³³ לפי זה מסביר הרמב"ן כי יעקב היה יכול לשאת שתי אחיות משום שהדבר היה בחוץ לארץ. יסוד זה מבוסס על העיקרון: "כי המצוות משפט אלהי הארץ הן אף על פי שהוזהרנו בחובת הגוף בכל מקום". כלומר, קיים קשר הדוק בין המצוות לארץ ויש עניין מהותי לקיימן דווקא בארץ.

הרמב"ן שואל על יסודו: הרי רוב המצוות הן חובת הגוף הנוהגת בכל מקום ובכל זמן.³⁴ בתשובתו (בפירושו לויקרא יח, כה ד"ה ותטמא) הוא מתבסס על דרשת הספרי: "אף על פי שאני מגלה אתכם מן הארץ לחוצה לארץ היו מצויינין במצוות, שכשתחזרו לא יהו עליכם חדשים".³⁵ דבר זה מובן אף מדברי ירמיהו: "הציבי לך ציונים" (ירמיהו לא, כ) – שישראל מצויינין במצוות. הרמב"ן מוסיף בפירושו: "כדי שלא יהו חדשים עלינו כשנחזור לארץ, כי עיקר כל המצוות ליושבים בארץ ה' ", משמע שעיקר קיום המצוות שייך בארץ ישראל, ובחוץ לארץ מקיימים את המצוות רק על מנת שלא ישתכחו מישראל.

יש לציין כי תירוץ זה נקודתי, ומעורר כמה קשיים. ראשית, הרי יעקב עלה עם שתי האחיות לארץ. שנית, כפי שציינו, שאלה זו קשה אף לגבי השבטים שנשאו את אחיותיהם בארץ ישראל וגם על יעקב הקשו כיצד בנה מצבה ועשה זאת בארץ. הרמב"ן עצמו חש בקשיים אלו ולכן כתב ש"סיבב מסובב הסיבות" שתמות רחל עם כניסתם של יעקב ומשפחתו לארץ כדי שבארץ לא יחיה יעקב עם שתי אחיות ויעבור על איסור תורה.

33. גם רבינו בחיי (בראשית כו, ה) והר"י אבן שועיב (דרשה לפרשת תולדות) כותבים באופן הדומה לרמב"ן. עיין שם.

34. הרמב"ן עצמו חש בקושי זה לפירושו בבראשית ולכן בדבריו בספר ויקרא התמודד עם קושי זה. אולם המהר"ל חלק על הרמב"ן וטען כנגדו שאין לקבל הסבר זה בעיקר בגלל קושי זה.

35. ספרי דברים פרשה מג.

הסבר שלישי: האבות לא הקפידו על ענייני עריות מפני שהיו גרים

הסבר נוסף עונה על השאלה באופן ספציפי וטוען שהאבות לא הקפידו בענייני עריות בשל היותם גרים. אחד הכללים בהלכות גרות הוא "גר שנתגייר כקטן שנולד דמי" (יבמות כב, א). כלומר, מהתורה מותר לגר להתחתן עם קרובי משפחתו שהתגיירו כיוון שלאחר הגרות הוא איבד את הייחוס המשפחתי כלפיהם משום שנחשב כאילו נולד מחדש.³⁶ לאור זאת, מסביר בספר משך חכמה על התורה (דברים ה, כז) שלאבות היה דין של גרים,³⁷ ולכן בכל ענייני העריות לא היה להם קורבה משפחתית, ומשום כך יעקב היה יכול לשאת שתי אחיות. כך גם מתבאר כיצד נשאו השבטים את אחיותיהן ושמעון נשא את דינה.

בהסבר זה ישנם שלושה חסרונות עיקריים. ראשית, הוא מסביר רק את היחס של האבות לדיני עריות. שנית, ראינו את דרשת חז"ל לפיה האבות קיימו גם מצוות דרבנן, וחכמים גזרו שאסור לגר לשאת את קרובותיו לאחר שנתגיירו כדי "שלא יאמרו באנו מקדושה חמורה לקדושה קלה". שלישית, עצם הגדרת האבות כגרים היא דבר שיש לדון בו, שהרי עם ישראל טרם קם, וקשה ממילא להבין את השייכות של מושג הגיור אצל האבות. וכך טוענים מספר מפרשים כנגד הסבר זה.³⁸

ד. הצורך במעמד מתן תורה לעם ישראל ככלל

כפי שראינו, האבות לא רק קיימו את התורה בעצמם אלא גם הנחילו אותה לבני ביתם. ממילא עולה השאלה על הצורך במתן תורה – מדוע היה בו צורך אם קיום התורה עבר במסורת מדור לדור.³⁹

36. אמנם חז"ל סייגו היתר זה וקבעו שאף על פי שמדין התורה מותר לגר לשאת מקרובות משפחתו שהתגיירו גם הן, אסור לעשות כן כדי שלא יאמרו "באנו מקדושה חמורה לקדושה קלה", וכך פסק להלכה בשו"ע (יורה דעה רסט, א).

37. הסבר זה מפורסם בעיקר בשם ספר פרשת דרכים לרבי יהודה רוזאניס (בעל ספר משנה למלך על הרמב"ם) – במאמר דרך האתרים דרוש א שם הוא מרחיב מאוד בעניין זה של הגדרת האבות כ"בני נח" או כ"גרים". בנושא זה הרחיב גם בספר חוות בנימין לרב שאול ישראלי, חלק ב סימן סז (עמ' תט-תיד) בהוצאת מכון התורה והארץ.

38. באנציקלופדיה התלמודית ערך "אבות" (האומה) מובא שהרא"ם (שמות ד, כד) ושיטת "הצרפתים" המובאים ברמב"ן (ויקרא כד, י) סוברים כי האבות, וזרעם אחריהם, דינם כבני נח, וכל קיום המצוות שלהם היה מתוך מה שהחמירו על עצמם.

39. דבר זה מוכח לפי המתואר במדרש שמות רבה (פרשה א, יט): "תניא: עמרם גדול הדור היה. ויקח את בת לוי" (שמות ב, א) – והחזיר לא נאמר אלא ויקח, אמר רבי יהודה בן

ההסבר ההיסטורי: השיעבוד כגורם לשכחת התורה

הסבר ראשון לשאלה זו תולה את הדברים בתוצאות ההיסטוריות של השיעבוד. נראה שהשיעבוד הארוך גרם לטשטוש ומחיקת הזהות והמסורת, ולכן היה צורך בקבלת תורה מחודשת.

ההסבר הרעיוני: יש צורך במתן תורה באופן מחייב וכיוצר בני ישראל כאומה

לעיל ראינו את הגישה לפיה האבות קיימו את התורה מבחירה. בכך ביקשו להסביר אותם מפרשים את המעשים הסותרים את מצוות התורה. הסבר זה מוליך באופן ישיר להבנת הצורך במתן תורה.

הגמרא במסכת קידושין (לא, א) מלמדת ש"גדול המצווה ועושה יותר מאינו מצווה ועושה". האבות אמנם קיימו את התורה, אך עשו זאת מרצונם, מתוך הבנה שהדבר יוביל אותם לשלמות "ולקניין המעלה" (כלשון המהר"ל), אך "כשרוצין היו מניחין" ולכן השכר שהם קיבלו היה ברמה מסוימת. הקב"ה "רצה לזכות את ישראל" (מכות כג, ב) ולכן נתן להם את התורה כחובה – "כפה עליהם הר כגיגית" (שבת פח, א) ואז השכר גדול יותר. לפי עניין זה מובן שיש צורך במתן תורה, הכוללת חוקים וכללים ברורים מה יש לקיים ומה לא, על מנת שלא תיווצר מציאות של "איש הישר בעיניו יעשה".

מעבר לכך, נראה שכאשר עם ישראל נוצר כעם יש צורך במעמד מתן תורה כללי לאומה הישראלית כולה כאשר התורה מהווה את ספר החוקים, ההיסטוריה והברית של עם ישראל כולו, "כאיש אחד בלב אחד".

ה. בירור הגישה שמבינה את דברי חז"ל כדרש

הקדמה

בפרק הראשון ראינו שאף על פי שרוב פרשני התורה הקדומים קיבלו את מאמר חז"ל כפשוטו, במהלך הדורות היו מפרשים שטענו שאין לקבל אותו כפשוטו ופירשו אותו באופן שונה. חלקם הציעו שכוונת חז"ל הייתה שהאבות קיימו רק חלק מהמצוות, אותן שהיו רלוונטיות לתקופתם, ונחשב להם כאילו קיימו הכל. אחרים פירשו שהכוונה שלמדו תורה וכך נחשב להם כאילו קיימוה. אולם, נראה שעיקר עניינו של המאמר הוא לחזק ולקבוע בליבנו, הלומדים, רעיון מסוים שאותו רצו חז"ל ללמדנו, ונראה מספר הצעות לכך.

רבי זבינא: **שעשה לה מעשה ליקוחים**, דהיינו שעשה בה מעשה קידושין כהלכה ולא מעשה "לקיחה סתם".

חז"ל רצו ללמדנו את היחס הראוי אל אבות האומה ואל מעשיהם

לעיל ראינו את דברי מרדכי טרופר. בסיום מאמרו הוא מתייחס לשאלה מה חז"ל רצו ללמדנו, על פי הגישה שלא מקבלת את מדרש חז"ל כפשוטו. במאמר הוא מסביר שאין להתייחס לתנ"ך בתור ספר היסטוריה הבא לתאר את קורותיהם של גיבורי וגדולי האומה בלבד. לדבריו "המקרא בוחר ממעשי גיבוריו ומאירועיהם את שהוא דרוש לצרכיו שהם בעיקר חינוכיים-דתיים". בהמשך הדברים הוא מרחיב יותר: "מסתבר, שכשם שיש התאמה בין מעשי אברהם אבינו המסופרים בתורה לבין מצוותיה ומשפטיה, כפי שרצו חז"ל ללמדנו בכך שאמרו שקיים אברהם את התורה, כך הייתה התאמה בין מעשי אברהם אבינו שאינם נזכרים בתורה, לבין אותם מצוות ומשפטים". משמעות הסבר זה היא שחז"ל רצו ללמדנו את היחס הראוי אל האבות. אף כי התורה בחרה לספר ולגלות לנו חלק מקורותיהם, חלק שממנו יש לנו מה ללמוד, מסתבר שגם החלקים ידועים לנו היו מכוונים לאור התורה, וכך מאמר חז"ל זה בא להציב בפנינו את צורת ההתייחסות הנכונה כלפי האבות גדולי האומה.

קיום המצוות לפני מתן תורה מגלה כי ביסוד המצוות טמונה נקודת רצון פנימית

בשיעורו של הרב יהושע ויצמן, "גדול המצווה ועושה"⁴⁰, הוא מביא פסקה מדברי הרב קוק באגרות הראי"ה,⁴¹ בה הוא מדבר על היחס לציווי באופן כללי ולכלל שאמרו חז"ל "גדול המצווה ועושה" (קידושין לא, א). בפסקה מזכיר הרב קוק את קיום התורה של האבות וכותב:

אמנם האבות קיימו את התורה מהכרה פנימית וחפשית, וזה היתרון ראוי שלא יחסר על חלק גדול מהמציאות המוסרית, וזהו יסוד החלקים הגנוזים שהמה יוצאים דוקא בתור מדות חסידות ולפנים משורת הדין, שאם היו באים בתור הלכה הכרחית היו מטשטשים את ההדרכה הקבועה, להיות הולכת הלך ואור לדורות עולם ולהיות לאור גויים ועמים רבים לפי מעלות רוחם השונה מאד.

הרב ויצמן מבאר שהדברים חושפים עומק מהותי בעניינן של המצוות. העובדה שהציווי הגיע לאחר קיום מרצון של האבות, מלמדת שגם כעת, לאחר הציווי,

40. שיעור לפרשת אחרי מות-קדושים, תשס"ו. השיעור אוחר מתוך אתר ישיבת מעלות בתאריך 21.2.2020 בכתובת זו:

<http://www.yesmalot.co.il/shiurhtml/malotsh1577.asp>

41. איגרות הראיה חלק א, פסקה פט, עמוד צז. הוצאת מוסד הרב קוק, תשס"ב.

בכל קיום יש בחינה של רצון פנימי, שכן זו הייתה הראשית. לפי זה אפשר לומר, שאפילו אם נאמר שהאבות לא קיימו את התורה בפועל, מטרת המדרש ללמדנו שהאבות היו ראויים לקיים את המצוות בשל היותן מושתתות על בחירה ועל אמת פנימית הטמונה בהן, וכך ללמדנו על הרצון הפנימי המושתת ביסוד קיום המצוות.

גם הרב יהודה עמיטל, בספרו והארץ נתן לבני אדם,⁴² כותב על בסיס פסקה זו של הרב קוק רעיון דומה, ומסביר שקיום המצוות של האבות בא ללמדנו שהמצב האידיאלי הוא קיום מצוות מתוך מוטיבציה פנימית ולא מתוך כפייה. אמנם, הקב"ה צפה שיהיו מצוות מסוימות שיקוימו מתוך כפייה, ועליהן ציווה במתן תורה, ומאידך נשאר עדיין מצוות וערכים שהקב"ה לא ציווה עליהם מפני שראוי שיבואו מתוך הסכמה פנימית של האדם ולא על ידי ציווי. ובלשונו, "ישנה חשיבות רבה בכך שערכים הנובעים מתכונות מוסריות יבואו מתוך פנימיותו של האדם".

סיכום

עסקנו במדרש חז"ל לפיו האבות קיימו את מצוות התורה, ואפילו מצוות דרבנן. בפרק הראשון ראינו שבאופן עקרוני קיימות שתי גישות ביחס לקבלת מאמר חז"ל זה כפשוטו. הגישה הראשונה מקבלת אותו כפשוטו, ועל פיה הצענו בפרק השני כמה אופנים ליישב את השאלה הבסיסית המתעוררת מיד בעקבות כך – כיצד האבות ידעו את התורה.

כיוון אחד הוא שהם קיבלו את התורה ממקור חיצוני, למשל על ידי רוח הקודש, או בדרך נס מסוימת, כפי שאמרו במדרש "זימן לו הקב"ה כליותיו כשני רבנים". אך ישנה דרך אחרת שהציעה שהאבות השיגו את התורה בעצמם, מתוך פנימיותם. הצענו שכוונתה שדרגתם הרוחנית והמוסרית הגבוהה אפשרה להם להשיג את התורה, מתוך נקודת הנחה שבתורה קיים ממד מוסרי מובנה התואם לנפש האדם.

גישה זו נאלצה להתמודד עם השאלה כיצד האבות עשו מעשים שנחשבים לעבירות לפי התורה, וכן מה הצורך במתן התורה בהר סיני, שהרי התורה עברה אצל האבות במסורת מדור לדור, כפי שכתבה התורה לגבי אברהם "...למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט".

42. הרב יהודה עמיטל, והארץ נתן לבני אדם: פרקי הגות וחינוך, תבונות, תשע"ח, עמ' 112-

כתשובה לשאלות אלו ראינו גישה שטענה שאמנם האבות קיימו את התורה, אך עשו זאת מבחירה, בגדר "אינו מצווה ועושה". משום כך, כאשר היה להם צורך כלשהו, היו מניחין ולא מקיימים עניין מסוים. כמו כן, ראינו גם תשובות נוספות לשאלה זו. היו שטענו שהאבות קיימו את המצוות בארץ ישראל בלבד, או שהציעו שבכל הקשור לענייני עריות לא היו מקפידים משום שהיה להם גדר של גרים, ו"גר - כקטן שנולד דמי". במאמר דנו בתשובות אלו, ונגענו בחסרונות שלהן. לאחר מכן הסברנו שהצורך במתן תורה היה כפול - ראשית, היה צורך במתן תורה משום שהשעבוד גרם ל"התגשמות הנפשות" ושכחת התורה. שנית, מאחר והאבות קיימו את התורה כ"אינו מצווה ועושה", היה צורך במתן תורה כציווי משום ש"גדול המצווה ועושה". על גבי נקודה זו הדגשנו שהיה צורך במעמד היסטורי כללי על מנת לייסד ולקבוע את התורה כספר הברית בין עם ישראל לקב"ה, וכספר החוקים היסודי של בני ישראל כעם וכאומה.

לעומת הגישה שמקבלת את דברי חז"ל כפשוטם, ראינו שיש גישה שטוענת שאין לקבל אותם כעובדה בשל הקשיים הרבים שבכך. היו שהסבירו שהאבות קיימו את המצוות שהיו שייכות בזמנם, המצוות שהיו רלוונטיות למציאות שבה חיו, ולכך התכוונו חז"ל באמנם שקיימו את כל התורה. הצענו שיייתכן שהכוונה היא למצוות המוסריות המופיעות בתורה, והאבות שכונו "ישרים" היו כה מוסריים עד שהיה ביכולתם להשיג ולהבין את המוסר של התורה טרם שניתנה. הסבר נוסף היה שהאבות למדו את התורה והדבר נחשב להם כאילו קיימו אותה, וזאת משום "שכל העוסק בתורת חטאת מעלה עליו הכתוב כאילו הקריב חטאת".

בפרק השלישי של המאמר הסברנו שלפי גישה זו עיקר עניינו של מאמר חז"ל זה הוא הבעת רעיון, וזאת לאור גישת הרמב"ם לאגדה, והצענו מספר הצעות להבנתו.

הצעה אחת שראינו אומרת שמאמר זה בא ללמד את היחס הראוי כלפי גדולי האומה, שאורח חייהם כולו היה מכוון לאורה ודרכה של תורה. הצעה נוספת היא שחז"ל רצו ללמדנו שבמצוות טמון יסוד פנימי של בחירה ורצון כך שביכולתו של האדם לקיימן גם ללא שיצווה על כך. נקודה זו נובעת מהתאמתם הטבעית לנפש האדם. יסוד זה מלמד על החשיבות הרבה בנביעת הערכים מתוך פנימיותו של האדם, גם ללא ציווי, וזה מה שרצו חז"ל ללמדנו באמירתם על קיום התורה על ידי האבות.

תנ"ך

